

1875 HERSEK AYAKLANMASININ ULUSLARARASI BİR NİTELİK KAZANMASI

Dr. KEMAL BALTALI

1-İslahat Fermanları ve Andraşi Notası

Osmanlı Hükümeti ayaklanmayı daha başlangıcında kuvvet kullanarak hemen bastıracağı yerde, kamuoyunu endişeye düşürmemek, kan dökülmesini önlemek ve Karadağ aleyhine düşmanca bir tasavvuru olduğu kanısını uyandırmamak gibi nedenlerle, bu yola gitmemiş ve tamamen aksine, önce asilere nasihatçılar göndererek şikayetlerinin tespitine ve isteklerinin göz önüne alınacağına dair vaatlerde bulunmuştur. Bu yoldan olumlu bir sonuç alamayınca da bir taraftan Viyana Hükümeti'ne başvurarak Dalmaçyalıların asilere yaptıkları yardımların önlenmesi amacıyla bu devletin hudutlarında önleyici önlemler almasını, diğer taraftan da büyük devletlere başvurup Karadağ ve Sırp prenslikleri nezdinde, bu prensliklerin asilere yaptıkları yardımların durdurulması için, nüfuzlarını kullanmalarını istemiştir. Böylelikle ayaklanmanın uluslararası bir nitelik kazandırılması yolunda istenmeyerek de olsa ilk adımlar atılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin bir uyuğu olan asileri Babıâli ile görüşmelere sevkedebilmek için, Viyana, St. Petersburg ve Berlin hükümetlerinin 17/8/1875'te Hersek'te mahalli konsolosların ayaklanma bölgesine gönderilmesi yolundaki, bir devletin kendi toprakları üzerindeki egemenlik haklarıyla bağdaşmayan, önerileri de Osmanlı Hükümeti'nce kabul ediliyor. Bu kabul ise devletin bir iç sorununa Avrupa devletlerinin müdahalesinin kabulü yolunda ikinci bir adım oluyor. Asilere şikayetlerini Babıâli'nin kendilerini dinlemek için Bosna'ya fevkalade komiser olarak gönderdiği Server Paşa'ya bildirmelerini ve bu şikayetlerin göz önüne alınacağı yolundaki konsolosların tavsiyelerini asiler dinlemeyip, yeni kabulü imkânsız istekler öne sürdükleri gibi, konsoloslar da kendilerine verilen talimat hudutları dışına çıkarak Ragusa'da (Dubrovnik) bir konferans toplanması fikrini ileri sürüyorlar. Bu öneri de Babıâli tarafından reddediliyor. Ancak bu girişimler, büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne ve Osmanlı Devleti'nin de büyük devletlere karşı politikalarına yeni bir şekil veriyor.

Bu sefer, Avrupa büyük devletlerinin aracılığından ve içişlerine karışmalarından endişe duyan ve bunları önlemek isteyen Osmanlı Hükümeti 20/9/1875 Fermanı, 2 Ekim 1875 İradesini ve 12 Aralık 1875 Fermanını yayımlıyor. 20 Eylül 1875 tarihinde Bosna'da ilan edilen ilk fermanında, özel bir Adalet Bakanlığı'nın kurulması, bütün halk kitlelerinin genel ve özel olarak haklarının sağlanması, mahkeme usullerinin hızlandırılması, vergi toplayanların hareketlerine dikkat edilmesi ve dürüst çalışmayanların cezalandırılacağı öngörülüyor.

2 Ekim 1875 tarihli olan ve 8 Kasım 1875'te Bosna'da ilan edilen İrade, doğrudan Bosna'ya ait olması itibariyle daha önemlidir. Buna göre, ayaklanmadan az önce getirilen ve ayaklanmanın görünen nedenlerinden biri olan onda birin çeyreği olan vergi kaldırılıyor, 1873'e kadar olan vergi borçları affediliyor. Bu kararlar Babiâli'ye göre tarımı geliştirecek ve halkın durumunu iyileştirecektir.

Babiâli 12 Aralık 1875'te de bütün imparatorluğa şamil olan 3'üncü ıslahat fermanını çıkarıyor. Bu fermana göre, modern usullere göre bağımsız mahkemelerin kurulması, icra makamlarının mahkeme makamlarından ayrılması, vergilerin daha adil bir hale getirilmesi ve alınması, polis kuvvetlerinin verginin alınması sırasında karışmayacakları, bazı vergilerin alınmayacağı, angaryanın kaldırılması, dinlerin serbest bırakılması, gayri Müslim tebaanın kamu hizmetlerine girmesi, 20'den aşağı 40 yaştan yukarı Hıristiyan unsurlardan askerlik bedelinin kalkması ve en önemli olarak da köylü halkın devletten ve özel kişilerden toprak satın alabilmeleri öngörülüyordu.

Osmanlı Hükümeti çıkarmış olduğu bu reform önlemleriyle de Avrupa diplomasisinin elinden reform maskesi altındaki müdahale girişimlerini önlemede başarılı olamadı. Avusturya-Macaristan Şansölyesi Kont Andraşi, diğer Avrupa devletleriyle istişarelerden sonra 30 Aralık 1875 tarihinde Babiâli'ye şu önerilerde bulundu:

1. Hıristiyan halkın serbestçe ayinlerini yapmaları,
2. İltizam usulünün kaldırılması,
3. Çiftçi halkın durumunun ıslahı,
4. İslahatın yapılmasına nezaret etmek üzere Müslim ve gayri Müslim üyeden oluşan bir komisyon kurulması,
5. Alınacak verginin mahalli ihtiyaçlara sarfedilmesi.

Sorun artık Osmanlı Devleti'nin bir iç sorunu olmaktan çıkıp, büyük devletlerin bir çıkar oyunu haline gelecekti. Önceki Türk notalarını Andraşi kabul etmiyordu. Andraşi Notası üzerine Babîâli 11 Şubat 1876'da yeni bir irade yayınlıyor ve notanın 5 inci maddesi hariç diğer maddelerini aynen kabul ediyordu.

Andraşi'nin önerilerine göre, ayaklanmada milliyetçi ve siyasi bir nitelik olmayıp, sadece bir köylü hareketi olduğunun belirtilmesi vardır. Ayaklanmanın siyasi önemi ve ihtilalci karakteri, yeni bir hükümet ve devlet kurmak amaçları, önceden reddediliyordu. Ayaklanma mahalli düzeyde mütalaa ediliyor, yörede Osmanlı idaresinin devam edip etmemesi veya Avusturya'nın bölgeyi işgali hakkında hiçbir şey söylenmiyordu. Avusturya'nın bu ıslahat önerisinin altındaki yatan düşünce Türk bölgelerinde ayaklanan bu Slav topluluklarının siyasi bir kurtuluşu olmayıp, bu yerlerin açık bir şekilde ve Avrupa devletlerinin rızasıyla savaşız olarak Avusturya tarafından işgali fikri yatmaktadır. Ayaklanmayı milliyetçi bir karakterden saptırıp, mahalli kılınması amacına yönelik olan, Avrupa ve Osmanlı devletlerince kabul edilen Andraşi önerisi, asi liderler tarafından kabul edilmedi.

Osmanlı Devleti'nin kendi toprak bütünlüğünü korumak, Sırp ve Karadağ prensliklerinin bölgeyi ele geçirmek çabalarına şimdi Rusya ve Avrupa devletlerinin mutabakatını sağlayan Viyana Hükümeti'nin reform önlemleri çerçevesinde nüfuzunu artırmak çabaları eklenmişti. Rusya'nın rızasını elde eden Avusturya diplomasisi, Bosna ve Hersek'e bir mahalli muhtariyet verilmesi hakkındaki Sırp önerilerini bertaraf etmişti. Andraşi önerisi Avusturya'nın da ayaklanmanın bastırılmasını istediğini, diğer Avrupa devletlerine gösteriyordu. Nitekim Andraşi 28 Şubat 1876'da askeri hudut bölgesi komutanı General Mollinary'ye gönderdiği bir talimatta, ayaklanmanın bastırılması amacıyla, ayaklanmaya yardım için kurulan komitelerin yasak edilmesini, silah ve cephane yardımının yapılmamasını, asi çetelerin dağıtılmasını, yurtlarına dönecek mültecilere yardım yapılacağını ve bu konularda Türk yetkilileriyle temasta bulunulmasını istiyor. Mollinary ise bu önlemlerin zaman kazanmaya yönelik olduğunu düşünüyor. Bu önlemlerin uygulama alanına geçirilmesi halinde reayanın Avusturya'ya karşı sempatisinin azalacağını ve buna karşı, Rusya'nın, Sırbistan'ın ve Karadağ'ın etkisinin artacağını düşünüyor. Bu itibarla bu önleyici önlemler uygulama safhasına geçirilemiyor.

Babîâli 11 Şubat 1876 İradesi'nin uygulanması amacıyla Bosna'da Haydar Efendi başkanlığında bir komisyon kuruyor. Bu komisyonda iki

Müslüman ve iki de Hıristiyan üye vardı. Komisyona göçmenlerin temsilcisi olarak Yovo Bilbiya da çağrılmışsa da, bu zat katılmayı reddediyor. Mültecilerin dönüşleri artık arızî ve hazırlıksız değil, bir reform sisteminin uygulanması şeklinde mütalaa edilmeye başlanıyor. Haydar Efendi 1876 Mart ayında Bosna'ya geldi. Reformların uygulanmasında ve Avusturya yetkilileriyle ilişkiler kurmada başarılı da oldu. Bosna mültecileriyle görüşmeler yaptı, tavsiyelerde bulundu. Brod'da yapılan bir toplantıda mültecileri evlerine dönmeleri gereğine inandırdı. Yetkili Müslümanların reformlara karşı olmamalarını istedi. Tepkileri kuvvetle bastırılacaktı. Kaçanlar iki kısımda mütalaa ediliyordu: Kendileri ayaklanan köylüler, asilerin etkisiyle kaçanlar. Kaçanlara politik bir karakter tanınmamakla beraber, affediliyor, yurtlarına dönüş biçimleri saptanıyor, bunların kilise ve evlerinin yeniden yapımı için para ve araç verileceği, tarlalarının ekimi amacıyla da tohum verileceği, ondalık verginin bir yıl, diğer vergilerin de iki yıl alınmayacağı ifade ediliyordu. Haydar Efendi 16 Mart 1876'da Bosna kaçaklarının yurtlarına dönmeleri hususunda Avusturya hudut yetkililerinin yardımları olabileceğini Mollinary'ye belirtti ise de, bu zat mültecilerin dönmek istemedikleri ve bunların getirilen reform önlemlerine güven duymadıkları yolunda cevap verdi. Türklerin başarısızlığından memnuniyet duyan Mollinary aynı zamanda Bosna'daki reformlara karşı hareketleri de devamlı olarak Viyana'ya bildiriyordu. Göçmenlerin dönmeleri için Türk heyetleri de gönderildi. Bu heyetlerin göçmenlerle temasları, bazan Avusturya hudut yetkilileri tarafından engellendi. Nitekim 1876 Mayısında Brod'a gelen böyle bir heyetin göçmenlerle temasına şehir yöneticisi izin vermediği gibi, göçmenlere adamlarını gönderip heyetin dönme önerilerini reddetmelerini tavsiye etti¹.

Bosna'da önce mahkemelerin reformuna geçildi. 17 Şubat 1876'da reformların nasıl uygulanacağına dair talimat geldi. Hükümet organlarından ayrı yeni bağımsız mahkemeler kuruluyordu. Mahkeme üyelerini halk seçecekti. Yirmi yaşını dolduran ve vergisini düzenli ödeyen bütün halk, mahkeme üyeleri seçimine katılabilecekti. Üyeler eşit bir şekilde Müslüman ve Müslüman olmayanlardan teşkil olunacaktı. 1876 Mart ayında polis ve zaptiye organlarının tayinleri hakkında talimatlar geldi. Bu organlara halkın güvenine haiz kimseler seçilecekti. Hapishanelerin ne şekilde olacakları belirlendi. Angarya kaldırıldı. Hangi dinden olursa olsun,

¹ Milorad Ekmeçiç, Ustanak U Bosni 1875-78, s. 170, Sırp Hükümetine gizli rapor.

herkes toprak satın alabilecekti. Kısa bir süre sonra avukatlık hizmetlerine dair mevzuat da yayınlandı. Bu kararlarla ilgili olarak 22 Mart 1876'da asilerin dört hafta içinde yurtlarına dönmeleri de istenildi. Buna rağmen asilerin büyük kısmı bu davete uymadılar.

Yukarıda anılan ıslahat komisyonu ilk toplantısını 4 Mayıs 1876'da yaptı. Toplantı kararlarının uygulanması Bosna Valisi İbrahim Paşa'ya verilmişti. Paşa bu kararları pek tutmasa da uygulamaya geçti. Ancak komisyon çalışmalarının belli bir planı yoktu. Yetkinin vali veya Haydar Efendi'den hangisinde olduğu iyi bilinmiyordu. Çabalar devletin bir reformundan ziyade ayaklanmanın bastırılması yönünde idi. Önce göçmenlerin yurtlarına dönmeleri, daha sonra da reformlar uygulanmak isteniyordu. Bununla beraber en fazla başarılı olunan saha mahkemeler reformunda, angaryanın yasaklanmasında ve toprakların serbestçe satın alınmasında görüldü.

Bu kararlar alındı ise de ayaklanma yatıştırılmadı. Avrupa devletleri ıslahat önlemlerinin asiler tarafından kabul edilmesini arzu ediyordu. Bu amaçla özellikle Hersek'te çaba harcandı. 7 Nisan 1876'da asiler Dalmaçya'daki Avusturya Genel Valisi Baron Rodiç'e ve Rus Hükümeti adına gelen Veselitski Bojidaroviç'e bir memorandum verdiler. Sütörina toplantısında ve özellikle Babiâli tarafından kabul edilmemesi amacıyla tespit edilen istekler şunlardır:

1. Hersek halkının toprakların 1/3'üne sahip olması,
2. Türk askerlerinin Hersek'ten çekilmesi ve anlaşma ile belirlenecek 6 yerde toplanması,
3. Hıristiyan ailelerinin evlerinin yapılması,
4. Toprakların ekimi için yardım,
5. Vergilerin üç yıl alınmaması,
6. Silahların Türklerden önce ve reformlar uygulanmadan terkedilmemesi,
7. Andraşi'nin önerdiği reformların uygulanması için bir yönetmelik hazırlanması, reformlar için gelen paranın bir Avrupa Komisyonu'nun kontrolü altında dağıtımı,

8. Türk kuvvetlerinin bulunacağı altı garnizonda Avusturya ve Rusya gözlemcilerinin bulundurulması.

Sütörina toplantısında Bosna asilerinin temsilcileri yoktu. Bosna asileri önderleri reformlara da karşı idiler. Daha 1875 Yamnitsa toplantısında bunlar, reformlara karşı olumsuz bir tavır almışlardı. Vaso Pelagiç'in 26 Şubat 1876'da yayımlanan bir bildirisinde reformların genel bir özgürlük getirmediğinden söz edilerek Hersek asilerinin reformları reddetmeleri isteniyordu. 7 Mart 1876'da kuzeybatı Bosna asileri reformlara karşı protesto da bulundular. Bu protestoyu başta Vaso Pelagiç olmak üzere 20 asi lider imzalamıştı. Bunlar Avusturya reform önerilerini de reddediyorlardı. Bu protesto Mollinary kanalıyla Avusturya İmparatoruna da gönderildi. Ancak asilerin hepsi reform önerilerine karşı değildiler. Özellikle güneybatı Bosna asileri reformları kabul ediyorlardı. Bu kabulün ise ayaklanmada bir etkisi olmadı.

1875/76 kış aylarında mevsim gereği önemli askeri hareketler olmadı. Hersek asilerinin bir kısmı Karadağ'a, bir kısmı da iklim koşullarının daha uygun olduğu güneye çekilmişlerdi. Bosna yöresinde de kış mevsiminde ciddi bir hareket olmadı. Ancak 1876 ilkbaharından itibaren her iki bölgede yeniden çarpışmalar başlayacaktır. Hersek'te özellikle Nikşik'e giden geçitler üzerinde çarpışmalar olmuştur. Asiler Duga geçitlerinde A. Muhtar Paşa kuvvetleri tarafından dağıtılıp, büyük kayıplara uğrayarak dağlara iltica ettiler. Kuzeybatı Bosna'da karışıklıklar çıkaran çeteler de Kraynalılardan oluşan ve başlarında Pozderats Bey bulunan Osmanlı kuvvetleri tarafından dağıtılıp Trubar'a kaçtılar. Hersek'ten gelen Ali Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri önünden de Golup Babiç çeteleri kaçtı. Yeniden çeteler kurmak istediler ise de köylülerin çoğu ayaklanmaya katılmadı. Bunların evleri de asi ajanlar tarafından yakılmakta idi. Korku Türklerden ziyade Grahovalı Sırplardan ileri geliyordu. Bu durumda yeniden Dalmaçya'ya kaçanlar oldu.

1876 Mayıs sonunda asilerin durumuyla ilgili olarak A. Muhtar Paşa şu bilgileri vermektedir:

"Halen silah taşıyabilecek 700-800 kadar asi bulunmaktadır. Geri kalan asiler evlerinden ayrılmalarının bir sonucu olarak, sefaletin ağırlığı altında ezilmektedirler. Belli bir yerde toplanmaya muktedir olmadıkları gibi, büyük kayıplardan sonra İmparatorluk kuvvetlerine karşı koymaya cesaret edemeyeceklerdir. Bunlar arasında yüzde doksanı ayaklanmaya devam etmek istememektedir. Yalnız moral mülhazaları silahlarını bırak-

malarına engel olmaktadır. Hersek'te ancak 5-10 kişilik gruplar halinde görünebilmekte ve hatta bunu dahi yapamamaktadırlar. Bir kelime ile ifade edilmek istenirse, asiler ciddi bir hareket yapabilmek için maddi imkânsızlık içinde bulunmaktadırlar ve ancak büyük ölçüde Karadağ kuvveleri tarafından desteklenmedikçe bir harekete teşebbüs edemeyeceklerdir.

Hersek'ten gelen haberlere göre ise, yalnız bu vilayet için Gable ve civarı ahali si Dalmaçya'dan gruplar halinde dönmüşlerdir. Aşağı ve yukarı Kerasto sakinlerinin büyük kısmı 20 gün var ki evlerindedir. Metkovitç sakinleri 1.500 kişiden fazla bir grubun dönmeye hazır olduğunu bildirmişlerdir. Diğerleri Ebgne istasyonu yolu ile kendiliğinden gelmişlerdir. Ragusa (Dubrovnik) tarafındaki göç etmiş büyük sayıda aileler dönüşlerini istemişlerdir ve eğer bu dönüş şimdiye kadar genel bir hareket mahiyetini almamış ise, bunun nedeni, bir taraftan etraftan yapılan yardımların devam etmesi, diğer taraftan da bu dönüş istek ve eğilimine komiteler tarafından engel olunmasıdır. Bu komiteler dağıtılmış olmaktan uzak, mülteciler arasından toplanmış olan asi eşkiya çetelerine para ve yiyecek dağıtmaya devam ediyorlar ve mültecilerin dönüşlerine de engel oluyorlar"².

Haziran ve Temmuz aylarında ayaklanma tam bir buhran içindedir. Petar Uzelatz'ın Avusturya çıkarlarına hizmet ettiği ve Bosna'nın Avusturya'ya katılmasını önerdiği anlaşılmıştır. Pelagiç ve birkaç ayaklanma lideri, Avusturya yetkilileri tarafından tutuklanmıştır. Petar Kara Corceviç ayaklanmadan çekilmiştir. Golup Babiç'in kendi çıkarı için çalıştığı anlaşıldığından, Knin Komitesi ve Belgrad Hükümeti tarafından yapılan yardım kesilmiştir. Golup Babiç 20 Temmuz 1876'da Ristiç'e yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Bana gelince durumum çok kötüdür. Hayatımdan hiç memnun değilim. Buralara gelmeyi kabul ettiğimde bana çok şeyler vad edilmişti. Ama bugüne kadar her yönden aldatıldım. Bu bölgelere geldim. Halkı silahlandırıp ayaklandırdım. 100 bin kişilik halkı perişan ettim. Vicdanen huzursuzum. Genel amacımıza faydalı olmak zamanı geldiğinde, işte ellerim boş bırakıldı. Ben yardım beklerken çeşitli engellerle karşılaşıyorum"³.

Güneybatı Bosna'daki resmi Rus politikasının etkisi altındaki ayaklanma da küçük karışıklıklar şeklinde devam etti ise de kendi aralarında çeşitli anlaşmazlıklardan dolayı başarısız kaldılar.

² Rashid Pasha to Musurus Pasha, 29 May 1876, No. 324, FO/Londra.

³ Milorad Ekmeçiç, Ustanak U Bosni 1875-78, s. 192, G.Babiç'ten Ristiç'e 20 Jula 1876 ALLSAN, inv. br. 18/426.

Özetle 1876 Mayıs sonuna gelindiğinde silah taşıyabilecek çok az sayıda asi kalmış olmasına rağmen, ayaklanma gerilla çarpışmaları biçiminde devam ediyordu. Karadağ ve Sırbistan'ın ayaklanmaya yardım ve müdahalesi önlenememişti. Büyük sayıda mülteci dönüşlerini istemişlerse de, bu dönüş genel bir hareket mahiyetini almamıştır. Bunun nedeni de bir taraftan dışarıdan yapılan yardımların devam etmesi, diğer taraftan da bu dönüşle Slav Komiteleri tarafından engel olunmasıdır. Ayaklanma bölgesi dışındaki bu komiteler ise dağıtılmış olmaktan uzaktırlar.

2 – Berlin Memorandumu

Rusya 1876 ilkbaharından itibaren asilerin isteklerini esas alan ve Karadağ'ın genişlemesini isteyen yeni bir politika izlemeye başlamıştır. Ayaklanma bölgesine muhtariyet verilmesini ve askeri bir işgali ileri sürmektedir. Rus Şansölyesi Gorçakof'a göre asilerin istekleriyle, Andraşi Notası bağdaştırılabilecektir. Avusturya ise Doğu sorunun çözümünde Viyana'nın merkez olmasını ve Andraşi Notası çerçevesinde bir uzlaşmaya varmayı düşünmektedir. Bosna ve Hersek'in tamamı Avusturya'ya bağlanmalıdır. Avusturya'nın en fazla ilgi duyduğu Islahat önlemlerinin amacı Türk bölgelerindeki ayaklanan toplulukları durdurmak olmayıp, bu yerlerin savaşırsız bir şekilde ve Avrupa devletlerinin rızasıyla Avusturya tarafından işgali idi. Bosna'nın Vrbas nehri ile ayrılması bile Viyana'nın politikasına uymamaktadır. Bu yöreleri kendisine katmak isteyen Sırbistan'a karşı da Avusturya'nın politikası iki yönde olabilecekti: Ya Sırbistan'a karşı kuvvetli bir tavır almak ya da Sırbistan'ın yapmak istediğine müsaade ederek, bu arada kendi çıkarlarını korumak.

Alman Şansölyesi Bismarck ise iki müttefiki arasında açık bir tercih yapmaya eğilimli görünmemektedir. Onun için önemli olan Avrupa barışı ve Avusturya-Rusya-Almanya arasındaki uyumdur. Osmanlı İmparatorluğu, onun nazarında önemsizdir. Avrupa barışı yararına Osmanlı İmparatorluğu'nu bölme planları tasarlanmaktadır. Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından işgalini ve Besarabya'nın da Rusya'ya verilmesini önermektedir. Ona göre barışı fiilen getirecek önlemlerin kabul edilmesine değin, ayaklanma devam edecektir⁴.

İngiltere'nin Berlin Büyükelçisi O. Russell 5 Mayıs tarihli mektubunda; Alman Hükümetinin konu üzerinde barışın korunmasından başka

⁴ Russell to Derby, 28 March and 5 April 1876, FO 64/851 secrets Reports Nos. 137 and 145.

bir özel menfaati olmadığından bahisle, müttefikleri olan Avusturya ve Rusya hükümetlerinin mutabık kalacakları bir çözüm yoluna manevi destek vermek istediğini yazıyor⁵.

Bu durumda Rusya, Alman ve Avusturya hükümetleriyle işbirliği ederek amacına ulaşmanın yeni yollarını aramaya başlıyor. Özetle söylemek gerekirse Kont Andraşi, Babiâli tarafından kabul edilen kendi notası çerçevesinde bir anlaşmaya varmayı düşünürken, Prens Gorçakof, Andraşi Notası'nın asilerin istekleriyle ahenkleştirilmesinin mümkün olacağını düşünmektedir⁶. Varılacak mutabakata ise Alman Hükümeti desteğini verecektir.

Bu koşullar içinde Rus Çarı Alexander'in girişimiyle 1876 Mayıs ayında Berlin'de Doğu sorunu üzerinde Rus, Alman ve Avusturya-Macaristan Şansölyeleri arasında bir konferans toplanmasına karar veriliyor. Gorçakof, Çar adına Andraşi'yi Mayıs ayının ilk günlerinde Berlin'de yapılacak görüşmelerde bulunmaya davet ediyor⁷. Çar'ın yaklaşan Berlin ziyareti sırasında Gorçakof, Bismarck ve Andraşi ile buluşup ortak önlemler almayı tasarlamaktadır. Rus ve Avusturya Şansölyeleri için akla gelen ilk şey, Berlin'deki 'Great Main' büyük adamın yardımını sağlamaktır⁸.

Berlin'de yapılacak görüşmelerde izlenecek politika hakkında Gorçakof'un isteği üzerine İgnatief bir memorandum hazırlıyor. Hazırlanan bu memorandumda Gorçakof'a şunlar telkin edilmektedir:

1. Ayaklanma sorununu çözebilecek iki yol vardır: Ya Prens Nikola'nın idaresi altında Hersek'in muhtar bir eyalet haline getirilmesi, ya da Karadağ'a kendisine bitişik Hersek bölgelerinin verilmesi ve Bosna/Hersek'in geri kalan kısımları için geniş ayrıcalıklar tanınması,

2. Karadağ'ın topraklarının genişletilmesi ve bağımsız bir devlet olarak tanınması,

3. Sırbistan'a Küçük Zvornik'in verilmesi,

4. Aralık fermanının Hıristiyanların yararına ve sıkı bir gözetim altında tedricen genişletilmesi,

⁵ Russell to Derby, May 5/1876, No. 188 Confidential.

⁶ Loftus to Derby, Apr. 26/1876, No. 187.

⁷ Prince Gortschakoff à M. de Novikov à Vienne, Livadia 23 March/4 April, SA Varia Turquie, 1876.

⁸ Andrassy, 11, 276.

5. Bir konferansın toplanması.

İstanbul'da bir konferansa önceden şiddetle muhalefetini bildiren İgnatief, üç imparatorluk devleti tarafından Osmanlı Sultanı'na çok sert ifadelerle kaleme alınmış bir ültimatomun da verilmesini öneriyor⁹. Önerilen ültimatomun metni de şöyle olacaktır:

“Osmanlı Hükümeti, devletler tarafından kendisine sağlanmış olan toprak bütünlüğü garantisinden faydalanmaya devam etmek istiyorsa, kendi güvenliği ve Avrupa barışı için bir tehlike teşkil eden askıda olan sorunların bir konferansta incelenmesini kabul etmelidir. Eğer Türkiye bu öneriyi reddederse, toprak bütünlüğü garantisinden mahrum edilecek ve kaderine terk edilecektir. Devletler bundan böyle ancak kendi karşılıklı çıkarları üzerinde danışmada bulunma hakkını saklı tutarlar”.

St. Petersburg'da İgnatief'in bu önerileri aşırı bulunduğundan yeni bir program hazırlanıyor. Yeni Rus programı; asilerin isteklerini esas alarak doğrudan görüşmelerin yapılmasını, Babiâli'den ateşkes istenilmesini, asiler tarafından istenilen kontrol ve garantinin bir Avrupa Komisyonu tarafından icrası ve bir Avrupa Konferansı'nın toplanmasını öngörüyordu. Bu konferans 1860 yılındaki Suriye örneğine uygun olarak ayaklanma bölgesi için yabancı bir askeri işgali önerecek ve Türkiye'ye karşı muhtemel zorlayıcı önlemleri hazırlayacaktı.

Andraşi, Çar ve maiyeti gelmeden bir gün önce Berlin'e geliyor. Aslında daha önce gelmek istemiş ise de son anda rahatsızlığı buna engel olmuştur. Bismarck ile ilk defa Andraşi görüşüyor. Bu görüşmeyi İmparator F. Joseph'e şöyle bildirmektedir:

“Çarşamba günü Bismarck'la üç saatlik bir görüşme yaptım. Görüşmelerin esasları şöyledir: İmparatorluk Şansölyesi, monarşik prensiplerin çıkarları yönünden, üç devlet ittifakının gereğine sıkıca sarılıyor. Almanya herhangi bir öneride bulunmuyor fakat iki devletin mutabık kaldığı herşeyi kabul ediyordu. İmparator William'dan bu görüş üzerinde durmasını isteyecek ve Gorçakof'a üç devlet arasında biri tarafından diğerine herhangi bir baskı olmamasını izah edecekti. Bu nedenden dolayı hiç kimse Almanya'yı, her ikisi arasında karar vermeye zorlayacak güç bir duruma düşürmeyecekti. Kendisi bizzat, asilerin isteklerinin nazarı itibare

⁹ Mémoire du Général İgnatief, in private letter, Zichy to Andrassy, 5 May, SA Varia Turquie 1, 1875.

alınması görüşünde idi. Zira bu husus, bizce otonom devletler yaratmaktan daha uygun idi. Hiçbir sonuca varmayan muhtelif çözüm şekillerinin zorluklarını ona belirttikten sonra, o bana yalnız veya Rusya ile beraber bir müdahalenin kabul edilip edilemeyeceğini sordu. 'Onlardan ikisinin' de kabul edilemeyeceği cevabını verdim. Daha sonra Bismarck, Kral V. Emmanuel'in ordusunu bir yerde müdahaleye hazırladığını ve Milano'da kendisinin yatıştırıcı olmasını önermiş ise de Kendell'in bunu sükutla karşıladığını söyledi. Ben, kralı bu fikrinden vazgeçirmenin daha iyi olacağını, çünkü Avusturya'nın buna hiçbir zaman razı olmayacağını ve bu girişimin kolaylıkla kötüye dönüşebileceği cevabını verdim. Bunun üzerine Bismarck, Almanya'nın, diğer bir çözüm yolu mümkün olmazsa, Avusturya ve Rusya'nın Türk İmparatorluğu'nun bir kısmını almasına karşı olmadığını belirtti. O zaten Besarabya'nın iadesinin Rusya'yı tatmin edip etmeyeceğini St. Petersburg'dan daha önce sormuştu. Muhakkak ki, Besarabya çok önemli olan bir yer değildi ve çözüm için, Almanya, Tuna ağzının Rusya'ya iadesine de rıza gösterecekti. Bu fikir, St. Petersburg'u memnun edeceğe benziyordu. Fakat henüz olumlu bir cevap almamıştı. Majestelerinin bunu kabul edip etmeyeceğini bilmek istiyordu. Kanıma göre, evet diyeceğiniz cevabını verdim, fakat kendimizi bir redde maruz kılmalıyım ve böyle bir öneriyi ileri sürmektense bekleyelim.."¹⁰

Çar ve maiyeti 11 Mayıs'ta Berlin'e geldiler. Yapılan toplantıda Gorçakof ayaklanmanın cereyanını büyük ölçüde asiler lehine hikaye eden ve Babiâli'den çarpışmaların durdurulmasını ve asilerle, onların isteklerini esas alan doğrudan görüşmelerde bulunmasını isteyen, yukarıda esasları belirtilen Rus programını Andraşi'ye açıklıyor ve doğrudan bir müdahale ve işgali öneriyor.

Kont Andraşi, Çar ve Gorçakof ile yapılan görüşmeleri imparatoruna telgrafla şöyle anlatmaktadır:

"Çar beni alışlagelmemiş iltifat ve dostlukla kabul etti. O, evvela, üzerinde Avusturya ve Almanya nişanları olan üniformasını gösterdi ve işte benim programım dedi. Sonra da altı devlet arasında bir konferansın toplanması üzerinde kuvvetle durdu. Huzura kabulüm esnasında, İgnatief'ten birçok telgraflar gelmişti. Bunların hepsi Türkiye'nin çöküntüye doğru gittiğini belirtmekte idiler. İmparator Alexander, Türkiye'nin kendi kendine yıkılmasıyla bize kolayca bir sürpriz yapabileceğini söyledi. Bunun

¹⁰ Tel., Andrassy to Emperor Francis Joseph, Berlin, 12 May, SA Varia Prussia, 1876.

üzerine, üç devletin sıkı bir şekilde birliğinin gereğini belirttim ve bu ihtimalle ilgili olarak kendi aramızda yüksek düzeyde bir anlaşmaya varmamızın kanım olduğunu ilave ettim. Bu fikri hararetle karşıladı ve 'evet herşeyden evvel biz ikimiz' dedi.

Bu noktaya kadar herşey iyi geçti. Çar'dan sonra Gorçakof'a gittim. Gorçakof bana hazırlanmış olan bir memorandum okudu ve Türk elçisi hariç, altı devletin temsilcilerini beraberce çağırmayı bana önerdi ve bizim adımıza memorandumu onlara tebliğ etmeyi söyledi. Bu belgenin içeriği kesin olarak kabul edilemezdi. Bu belge, anlaşılmayan ifadeler yanısıra, bir işgal fikrini, bir konferans tarafından Türkiye'ye karşı hazırlanacak etkin tedbirleri, ayaklanmanın resmen ve abartılmış bir övülmesini ve diğerlerini içeriyordu.

Akşam Gorçakof, Bismarck ve ben, memorandum üzerinde görüştük. Ben, bu koşullar altında bu önerileri kabul edemeyeceğimi belirttim. Talimatım dışında kaldığını işaret ettiğimde, Gorçakof talimatları beklemek için zaman olmadığını ve benim imparatorumun güvenini taşıdığımı belirterek itiraz etti. Bana memorandumda değişiklik yapabilme ayrıcalığını da tanımayı garanti etti. Fakat ben görüşmelerimizi özetlemeden evvel, resmen bir karşı öneri üzerinde çalışmam gerektiğini belirttim.

Kuvvetle inanıyorum ki, bu öneri buraya da, bana olduğu gibi beklenmeyen şekilde geldi. Ben, Bismarck ve İmparator Alexander'ın desteğine güveniyorum. Başarıp başaramayacağımı söyleyemem, fakat sorumluluğumu bilen bir kimse olarak, memorandumun diğer devlet temsilcilerine tebliğine, ne pahasına olursa olsun, rıza gösteremem. Gorçakof dün, isim vermeden 3'üncü bir devletin müdahalesini ve bir filonun Klek limanına girişini önerdi. Bu ikili öneriyi kati şekilde reddettim ve Bismarck da bunu destekledi..."¹¹.

Günün ileri bir vaktinde Avusturya Şansölyesi yeni bir telgraf daha gönderiyor:

"Majestelerinin talimatına uygun olarak, bizim veya başka bir devletin bir işgal fikri reddedildikten sonra, ancak büyük devletlerin kendi uyruklarını ve genellikle Hıristiyanları korumak nedeniyle Türk sularına savaş gemilerini gönderme planı üzerinde oybirliği olabilir. Bu fikrin burada tasvip göreceği zannediliyor. Muhtemelen Fransa ve İtalya da kabul edecek-

¹¹ Tel., Andrassy to Emperor Francis Joseph, 12 May, SA Varia Prussia 1876.

tir. Bunun üzerine biz de muhalefet göstermeyelim. Sonuç olarak, bu yönde bir anlaşmaya varılırsa, Majestelerinden İstanbul'a ikinci bir geminin geçici olarak gönderilmesine ve lüzumu halinde kullanılmak üzere diğer gemileri de hazır tutması hususunda donanma komutanına gerekli emirleri vermesini rica ederim"¹².

Akşamleyin Andraşi, imparatoruna daha sevinçli bir telgraf gönderdi:

"Durum tamamen değişti. Gorçakof tereyağı gibi yumuşaktı. Bize hoş görünen bütün noktaları çıkardı. Şimdi bu toplantıdan anlaşma ve kendi menfaatlerimizin zedelenmeden çıkacağını tahmin ediyorum. Yarın sabah Gorçakof, tarafımdan kabul ettirilen önerileri diğer devlet temsilcilerine kendi adına okuyacak. Bu öneri iki noktayı içermektedir: Reformların uygulanması için iki aylık bir mütareke ve savaş gemilerinin gönderilmesi için bir anlaşma. Karadağ için anlaşma daha sonra olacaktır. Gorçakof'la ilerisi için planları konuştum ve ona Türk Hırvatistan'ının (Croatie) Avusturya tarafından ilhakına itirazı olmadığını beyan ettirdim. Başlangıç için bu kadar yeter"¹³.

Uzlaşma bir belge üzerine sergilendi. Belge reformların uygulanması için iki aylık bir ateşkes ve savaş gemilerinin Osmanlı karasularına gönderilmesini öngörüyordu. Bu süre içinde bir anlaşmaya varılmazsa devletler "barış yararına etkili tedbirler" alacaklardı.

Berlin görüşmelerinde üç şansölye diğer büyük devletlerin de işbirliğini elde etmek amacıyla, onlara bu önerileri bildireceklerdir. Berlin'deki İngiltere, Fransa ve İtalya büyükelçileri 13 Mayıs'ta davet edilerek toplantının sonuçları kendilerine bildiriliyor ve memorandumun örnekleri veriliyor. Kararın desteklenmesi hususunda ayrıca kişisel çağrılarda bulunuluyor. 13 Mayıs, günlerden Cumartesi idi ve Pazartesine cevap isteniliyordu.

Bu önerilere göre, Türkiye'deki durum iki seri tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. Bunlardan biri Osmanlı devletinin Hıristiyan uyruğu ile, bu ülkede yaşayan yabancı devlet uyruklarını korumak için, bu kişilerin tehdit edileceği yerlere yabancı devlet savaş gemilerinin gönderilmesidir. İkinci seri önlemler bizzat Hersek ayaklanmasıyla ilgili olup, buna dair 30 Aralık 1875 tarihli Andraşi Notası'ndan bir müdahale hakkı çıkarılmaktadır. Osmanlı Devleti'nce Avrupa'ya karşı girişilmiş olan taahhütlerin yeri-

¹² Tel., Andrassy to Emperor Francis Joseph, 12 May 1876.

¹³ Tel., Andrassy to Emperor Francis Joseph, 12 May, SA Varia Prussia 1876.

ne getirilmesi için bu devlet üzerinde ciddi bir baskı yapılması istenilmektedir. Bu yolda ilk adım olarak büyük devletler iki aylık bir ateşkes anlaşmasının kabulü için Babiâli'ye baskıda bulunacaklardır. Bu süre içinde de Babiâli ile asiler arasında şu esaslar üzerinden bir anlaşmaya varılmasına çalışılacaktır:

1. Yerlerine dönen mültecilere ve asilere, evlerini ve kiliselerini yeniden yapmaları için malzeme verilecek ve kendi çalışmaları ile geçimlerini sağlayacakları zamana kadar işçileri temin edilecektir.

2. Yardımların dağıtımı Türk Komiseri'nin yetkisine bırakılmıştır. Bu komiser reformların ciddi olarak uygulanmasını garanti etmek ve bu uygulamayı denetlemek için, alınacak önlemler üzerinde 30 Aralık 1875 tarihli notada zikredilmiş olan karma komisyonla mutabakata varacaktır. Söz konusu komisyona Hersekli bir Hıristiyan başkanlık edecektir.

3. Türk kuvvetleri gerginlik azalınca kadar uygun görülecek bazı noktalara çekilecektir.

4. Hıristiyanlar ve Müslümanlar silahlarını muhafaza edeceklerdir.

5. Devletlerin konsolos veya delegeleri genel olarak reformların uygulanması ve özellikle asi ve mültecilerin yerlerine dönüşlerine ait olaylar üzerinde denetimde bulunacaklardır.

Büyük devletlerin yardımı ile, bu esaslar üzerinde bir anlaşma aktedilecektir. Bununla beraber, eğer bu iki aylık ateşkes süresi içinde devletlerin çabaları arzu edilen sonuca ulaşmazsa, üç imparatorluk hükümeti, bu diplomatik aksiyonlarına gerekli ciddi önlemlerin ilave edilmesi kanısındadırlar.

Ne gibi önlemlerin alınması düşünülmektedir?

Buna her iki şansölye de kaçamaklı cevaplar vermişlerdir. Konferans-tan sonra Lord O. Russell, Prens Gorçakof ve Kont Andraşi'nin daveti üzerine onlarla ayrı ayrı birer görüşme yapıyor. Berlin önerileri ve bu önerilerin, alınacak önlemlere ait olan son maddesi üzerinde yapılan görüşmelerde; İngiltere Büyükelçisi ne gibi önlemler alınabileceğini her iki şansölyeden de ayrı ayrı soruyor.

Buna cevaben Kont Andraşi, bir an tereddüt ettikten sonra, koşulların, sorunun durumunu değiştirebileceğini ve bunu şimdiden tahmin etmenin imkânsız olduğunu söylüyor.

Rus Şansölyesi ile yapılan görüşmede Prens Gorçakof, Türkiye'nin bir kıvılcımın patlayabileceği bir barut deposu olduğunu, İstanbul'da her şeyin vuku bulabileceğini ve bu sürprizlere hazır olunmasını ifade ediyor. Alınacak olan önlemler hakkında ise Gorçakof, bütün devletler tarafından zamanın icaplarına uygun gelen ortaklaşa alınacak önlemler olabileceği cevabını veriyor¹⁴.

Üç imparatorluk şansölyesinin Doğu sorunu ile ilgili olarak Berlin'de almış olduğu bu kararlara İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri katılmaya davet ediliyor. Fransa ve İtalya hükümetleri bu kararlara hemen katıldıklarını beyan ederken, İngiltere bunu reddediyor. Fransa bu ara yeterince gücü olmayan bir devlettir. Hafta sonu tatiline bakmaksızın 14 Mayıs Pazar günü memoranduma mutabakatını bildiriyor.

İtalya'nın şimdilik barışa ihtiyacı vardır. Doğu sorununu Adriyatik Denizinin doğusundaki kendi çıkarlarını savunmak amacıyla daha kuvvetli bir durumda olacağı zamana kadar ertelenmesi görüşündedir. Ancak İtalyan Kralı Donkişotvari konuşmalarda bulunuyordu. Alman Büyükelçisine Bosna'da İtalyan ordusunun hizmetini öneriyor. İngiliz Büyükelçisi Paget'e İtalya'nın şimdiye kadar yaptığından daha faal bir rol oynamak istediğini, bizzat kendisinin pasif kalamayacağını, zira birşey yapmamanın kendi tabiatına aykırı olduğunu belirtiyor¹⁵. İtalya Hükümeti de Fransa gibi 14 Mayıs'ta memoranduma resmen katıldığını telgrafla bildiriyor.

Russell'in raporu Londra'ya 14 Mayıs Pazar günü öğle sonu geldi. Pazartesi öğleden sonra St. James Palas'ta verilen bir resepsiyonda Disraeli Rus Büyükelçisi Şuvalof'la karşılaşılıyor. Disraeli birdenbire "Bizim Berlin önerilerine verilecek bir cevabımız yok" diyor. Zira İngiltere'ye Karadağ veya Bosna imiş gibi muamele edilmiştir. Daha sonra da Prens Gorçakof ve Kont Andraşi'nin Pazartesiye kadar Berlin'de kalacaklarını bildirdiklerini ve İngiltere'ye cevabını bildirmesi için 24 saat süre verdiklerini elçiye hatırlatıyor. Disraeli'nin çok nazik olmayan tutumundan şaşırın Şuvalof, yatıştırıcı bir cevaba çaba gösterirken acele bir ateşkesin lüzumunun haftaları gerektirmediğine dair telkinine Başbakan "Nasıl ateşkes istiyorsunuz?" diye soruyor ve ilave ediyor: "Yalnız Türkiye tarafından uygulanan bir ateşkes değil mi?"¹⁶.

¹⁴ Russell to Derby, May 15/1876, No. 209 Secret.

¹⁵ Paget to Derby, 5 May/1876, No. 168, FO 45/286.

¹⁶ Shuvalov to Gorchakov, 7/19 May, Slavonic Review, III, 664-65, Doc. No. 31.

Başbakanın bu tutumu dolayısıyla Derby de Berlin memorandumunu kabul edemiyor. Kabine toplantısından sonra memorandumun reddine karar veriliyor. Disraeli'nin kanısına göre Türkiye'nin ayaklanan eyaletleri tamamen kaybetmesi daha iyidir. Kendi ödünlerinin hududu, Türkiye'nin kabulü şartıyla, bir ateşkes ve statükonun yeniden onaylanmasını kararlaştıracak bir Avrupa Kongresi'dir¹⁷. Toplantıdan sonra Derby aşağıdaki telgrafi Russell'e gönderiyor:

İngiltere Hükümeti üç devlet tarafından ileri sürülmüş planda ciddi mahzurlar görmekte ve onun Babiâli'ce kabulü için baskıda bulunmaya hazır bulunmamaktadır¹⁸. Kraliçe Victoria kararı istemeyerek onaylıyor. Ona göre İngiltere'nin bu reddi, felaketi önlemekten ziyade çabuklaştıracaktır¹⁹.

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby 15 Mayıs'ta Londra'daki Alman Büyükelçisine Berlin önerileri hakkındaki İngiltere'nin görüşünü şöyle ifade etmektedir: Türkler buna uymayı taahhüt edecekler ve hiç şüphe yok, uyacaklardır da. Fakat asilerin bu ateşkes kararına riayetini nasıl güven beslenebilir? İyice anlaşılmalıdır ki ateşkes hakkında herhangi bir plan görüşülmeden önce, Sırbistan ve Karadağ uyarılmalı ve gereği halinde, ayaklanmanın genişlemesine yaptığı yardımdan vazgeçmeye zorlanmalıdır.

Yapılan önerilerin birinci maddesi, dönen mültecilerin ev ve kiliselerinin yeniden inşası için gerekli malzemenin verileceğini ve bunların işlemlerinin gelecek bir zaman için sağlanacağını ifade etmektedir. Fakat bu Babiâli'nin sahip olmadığı ve ödünç de alamayacağı önemli miktarda bir para sarfını gerektirecektir.

Üstelik, asilerin kendilerinin yaptığı tahribatın tazmininden Babiâli'nin sorumlu tutulması da tartışma konusu olabilir.

Üçüncü madde ile ilgili olarak, eğer Türk kuvvetleri öneride yazıldığı gibi, belirli yerlerde temerküz ettirilirse, Hıristiyan ve Müslüman halk arasında barış nasıl korunabilir? Veya bölgedeki yegane disiplinli kuvvet bu şekilde çekilirse, Türk Hükümeti düzenin korunmasından nasıl sorumlu tutulabilir?

¹⁷ Disraeli, VI, 24-26.

¹⁸ Tel., Derby to Embassies, 16 May, 78/2450.

¹⁹ Ponsonby to Disraeli, 16 May, Buckle, Queen Victoria, 11, 453-54.

Dördüncü madde şu sonuca ulaşmaktadır: Eğer asiler silahlı bir şekilde yerlerine dönerler ise, aynı şekilde silahlarını korumakta olan Müslümanlarla, bir çarpışma kaçınılmaz olacaktır.

Beşinci madde konsoloslara veya delegelere tevdi edilen kontrol görevlerinin çok veya az şey ifade eden yorumuna göre önem arz etmektedir²⁰.

Berlin'de Lord O. Russell Londra'dan gelen bu haberlerden şaşırmıştır. Berlin önerileri hakkında İngiltere'nin görüşünü ilgililere tebliğ etmeden önce, bu hareketin ciddi sonuçlar doğurabileceğini hükümetine hatırlatıyor: Üç kuzey devleti tarafından önerilen planın İngiltere Hükümeti tarafından reddini resmen Alman Hükümetine tebliğ edeyim mi? Sonuçları çok ciddi olabilir²¹.

Büyükelçiye göre bu ciddi sonuçlar şunlar olabilirdi:

- Babiâli'ye bir mukavemet ve hareketsizlik politikası için cesaret vermiş olabilir.
- Türkiye sorununda üç büyük devlete karşı başarılı bir politika izlemek güçtür.
- Bu itibarla da Türkiye'de en enerjik hareket üç büyük devlet tarafında olmayı gerektirmektedir²².

Disraeli, Kraliçe Victoria'ya yazdığı yazıda Lord Odo'nun açıklamalarında hiçbir önemli husus yoktur diyecektir²³.

Ertesi gün Buchanan da Viyana'dan şunları yazmaktadır:

Bugünkü görüşmem esnasında Kont Andraşi, Berlin önerilerinin Babiâli tarafından reddinin tehlikeli sonuçları olabileceğinden söz etti. Bu sonuçları İngiltere Hükümeti'nin katlanabileceği hudutlar içinde tutmada güçlüklerle karşılaştığını anlattı²⁴.

Derby, 19 Mayıs'ta Hükümetin kararını muhtelif hükümet merkezlerine bildiriyor: Bu önerilerin hiçbiri İngiltere Hükümeti'yle veya onun bildiği kadarıyla Paris Antlaşması'nı imzalamış olan diğer devletlerle, önce-

²⁰ To Lord O. Russell, May 15/1876, No. 259.

²¹ Russell to Derby, 16 May, No. 214, FO 64/852.

²² Lord O. Russell, May 18/1876, No. 216.

²³ Disraeli to Queen Victoria, 18 May, Buckle, Queen Victoria 11 454-255.

²⁴ Buchanan to Derby, 17 May, No. 299, FO 7/870.

den tartışılmamıştı. Bu itibarla, Kont Andraşi Notası halinde olduğu gibi İngiltere Hükümeti'yle ayrıntılarının önceden gözden geçirilmesi veya onun muhtemel itirazlarının ilgili üç hükümet tarafından dikkate alınması hususlarına hiçbir olanak tanınmadan bir seri maddeler, Büyük Britanya'nın kabulüne sunulmuştur. Bu durumdan yeniden uygunsuzluklar doğmaktadır. Majesteleri Hükümeti bu gibi konularda şekle çok az önem atfetmektedir. Ayaklanma bölgelerinin yatıştırılmasına yararlı bir plan olduğunu gördüğü takdirde de bu önerileri kolayca kabul edebilecekti. Fakat sırf ahenk içinde görünmüş olmak için, hazırlık safhasında danışılmamış ve tertibinden bildirildikleri amaçları etkileyecek şekilde yapıldığına inanmadıkları bir planı kabul edemiyordu²⁵.

İngiltere Hükümeti Bismarck'a gönderdiği çok gizli bir mesajda itirazlarının genel ilkeler üzerinde olduğunu, barışın ve toprak statükosunun korunması hususlarında Almanya ile beraber hareket etmeye hazır olduğunu bildiriyor. Odo Russell'a verilen talimatta Londra Hükümeti'nin bu öneriler konusunda Alman Hükümeti'nin tutumundan ayrılmaya mecbur olmalarından duydukları üzüntüyü bir vesile ile Prens Bismarck'a iletmesi isteniyor: İngiliz Hükümeti bu önerilerin Alman Hükümeti tarafından ortaya atıldığını zannetmemektedir. Ona itirazları genel ilkeler üzerine kurulmuş olup, mümkün mertebe bütün konularda Alman Hükümeti ile uyum halinde hareket etmekten memnuniyet duyacaktır. Zira gerek Almanya gerekse İngiltere'nin çıkarları eşit şekilde Avrupa barışının korunması ve toprak statükosunun devamına yönelmiş bulunmaktadır²⁶.

Berlin Konferansı önerilerini İstanbul'da desteklememek kararı Prens Gorçakoftan ziyade Kont Andraşi'ye ciddi bir darbe idi. Zira memorandum daha ziyade Andraşi'nin eseri olmuştu. Bu nedenle Andraşi İngiltere Hükümeti'nce Berlin Memorandumu'nun reddi üzerine karşı bir kampanyanın liderliğini yapıyor.

Londra'nın reddi Alman İmparatoru William'ı sınırlendiriyor. Alman Hükümeti beş büyük devletin İstanbul'da izlediği politikayı İngiltere'nin desteklememesinden ve herhangi bir karşı öneride bulunmamasından üzüntü duyduğunu İngiltere'ye bildiriyor. Prens Bismarck, İngiltere Hükümeti'nin, devletlerin süratli pasifikasyon yolundaki kombine çabalarına karşı koyması hususunda Türk Hükümeti'ne cesaret vermeyeceği kanısındadır²⁷.

²⁵ Derby to Russell, 19 May, Draft No. 387, Turkey No. 3(1876), No. 277.

²⁶ Derby to Russell, 19 May, Draft No. 386, Very confidential and secret, FO 64/848.

²⁷ Lord O. Russell, May 23/1876, No. 286.

İngiliz kararının yeniden gözden geçirilmesine dair Andraşi'nin müraعاتı üzerine, Londra'daki Alman Elçisi bir girişimde bulunmuşsa da olumlu sonuç alamıyor. Ancak Bismarck ve Bülow Berlin önerilerinin kesin bir değerliliğini savunmadılar.

Andraşi'nin iddiasına göre, eğer Türkler memorandumunu reddederlerse Sırbistan ve Karadağ'ı açık bir savaşa girmekten alıkoymak çok güç olacaktır.

İngiltere'nin reddi, Rus Çarı üzerinde de kötü bir tesir hasıl etti: Yüksekten, herkesi, hükümetinin veya kendisinin değerli olmayan fikir ve eylemlerini kanıtlamaya davet ediyor, Disraeli ve arkadaşlarına Rusya'nın ileri gideceğini, inançlarında, haksız suçlamalar nedeniyle, fedakârlık yapamayacağını açıklıyor²⁸.

Gorçakof, beş devletten memorandumunu hemen Türkiye'ye zorla kabul ettirmelerini öneriyor. İstanbul'daki büyükelçiler memorandumunu bir notla beraber Babiâli'ye vermelidirler. Londra ile daha fazla görüşmeler faydasızdır ve devletlerin itibarı ile de tamamen bağdaşamaz²⁹.

Viyana Hükümeti İgnatief'in etkisini kontrol altında tutabilmek amacıyla bütün karar ve ifade formüllerinin büyükelçilerin bağlı oldukları hükümetlere hasredilmesini istiyor. Andraşi aynı zamanda Avusturya-Rusya ilişkilerinin bir buhrana dönüşmesi halinde yardım sağlamak ümidiyle İngiltere'ye de kur yapmaya başlıyor. Fransa'nın aracılığıyla bir girişimde bulunmuşsa da Derby, sözkonusu memorandumu katılmıyor.

İtalya, imparatorluk devletlerinin dümen suyunda gitmekte ve onlarla işbirliği yapmaktadır.

Fransa 14 Mayıs'ta, İngiltere ile danışmadan, memorandumunu kabul etmişti. Berlin'den hemen bir cevap için baskı yapıldığını söylüyor. İngiltere'nin memorandumunu reddi üzerine Gorçakof'un, beş devletin birlikte hareketini önermesi Fransa'yı daha güç bir duruma düşürüyor. 22 Mayıs'ta bu Rus önerisine isteksiz olarak katılıyor. Londra'yı girişime ikna etmek için kendi kesin talimatını biraz ertelıyor. İngiltere'nin kararını değiştirmemesi üzerine, Fransa, Babiâli'nin İngiltere'nin katılmasını istemesi fikrini öne sürüyor. Bu isteğinde de başarılı olamıyor. Türklerin olumsuz davranması halinde büyükelçiye Türkiye'nin girişimi üzerine bir konferans

²⁸ Gorchakov to Shuvalov, 14/24 May, Slavonic Review, 111, 667/69 Doc. No. 32.

²⁹ Mülinen to Andrassy in Budapest, Vienna, 18 May, SA Varia Turkey 1875.

toplanması fikrini dolaylı olarak ortaya atması talimatını veriyor. Décazes'nin bu planları sonuca ulaşmıyor. Türkiye bu önerilere yanaşmıyor. Konferans önerisi de Derby'nin kuşku ve ataleti ile karşılaşılıyor. Derby'ye göre eğer devletler daha önceden bir mutabakata varmazlarsa delegelerin bir konferans masası etrafına oturdukları zaman fazla bir şey üzerinde anlaşmaları da beklenemezdi³⁰.

Disraeli, bir konferans fikrini daha 16 Mayıs'taki kabine toplantısına getirmişti. Fransız önerisi yapıldığı zaman da uzun vadede bir konferans fikri yegane pratik bir çözüm yolu olarak görülüyordu. Konferansa dair onun görüşü hâlâ Türkiye'nin vasal devletlerinin topraklarının genişlemesini hariç bırakan, fakat yeni vasal devletler yaratılmasını kabul eden bir programdır. Ancak başbakan konferans için zamanın henüz gelmediğini hissediyor ve sonuç olarak da Londra'dan olumlu bir cevap verilemiyor³¹.

Konferans fikri Avrupa başkentlerinde de pek uygun görülmedi. Bismarck elverişli koşulların yokluğu karşısında Derby ile aynı görüşte idi³². Andraşi onu anormal bir fikir olarak nitelendirdi ve İtalyanlar da bu görüşe katıldılar. Rus Şansölyesi'nin bir kongre fikrine temayülü olduğu kabul edilebilir. Fakat onun Fransız önerisine reaksiyonu hakkında olumlu bir atfı yoktur. Fransız Dışişleri Bakanı mümkün olan bütün aracı yolları denedikten sonra, İstanbul'daki temsilcisine 28 Mayıs'ta benzer notaların verilmesine katılması talimatını veriyor.

Karadağ sorunu sonraya bırakılmıştı. Baron Jomini, gelecek görüşmelere esas olmak üzere, Rusya'nın görüşünü içeren bir Karadağ Memorandumu hazırladı. Bir Avrupa Komisyonu'nun gözetimi altında 'âdil bir idareye' yönelik bir tasarıdan söz ediliyordu. Nikola'nın fikirlerine uygun olarak hazırlanan bu projeye göre; Türk kuvvetlerinin çekilmesi, mültecileri bir yıl besleyecek yeterli bir meblâğın sağlanması, âdil bir idarenin tesisi, mültecilerin yurtlarına dönmesine nezaret edecek bir Avrupa Komisyonu'nun kurulması ileri sürülüyordu. Memorandum ayrıca, mahalli muhtar hükümetlerden bir çeşit merkezi hükümet kurulmasını öneriyordu. Gorçakof gelecekteki bu durumu da görüşmek istiyorsa da Andraşi buna yanaşmadı ve yalnız Berlin Memorandumu üzerinde ısrar etti. Memoran-

³⁰ Derby to Adams, 27 May, Draft No. 540, Turkey No. 3(1876) Doc. No. 305.

³¹ Disraeli to Derby, 31 May, Disraeli to the Prince of Wales, 29 May, Sir Sidney Lee, King Edward VII, a Biography, 1, 419.

³² Derby to Russell, 10 June, Turkey No. 3(1876) Doc. No. 402.

dumun gerçekleşmesi için de Gorçakof'tan Sırbistan'ın savaş hazırlıklarının önlenmesi hususunda Belgrad'a baskı yapmasını istedi.

Beş devletin İstanbul'daki büyükelçileri notaların metni üzerinde işbirliği yaptılar. Belge 29 Mayıs akşamındaki bir toplantıda son şeklini aldı ve tebliğin ertesi günü öğle vakti Babiâli'ye yapılması kararlaştırıldı. Ancak gece yarısında Abdülaziz'in tahttan indirilmesi notanın verilmesini olanaksız hale getirdi.

3 - Memorandum ve Türkiye

Andraşi Notası iflas etmişti. Büyük devletler tarafından yeni müdahaleler bekleniyordu. Berlin toplantısının amaçları hakkında çeşitli söylentiler vardı. Andraşi, Türkiye sorunlarının Berlin'de tartışma konusu yapılacağını kabul ediyor ve ancak yeni köklü uyuşmaların yapılmayacağını ümit ettiğini ifade ediyordu. Gorçakof gittikçe daha çok sabırsızlanmakta olduğundan pek o kadar nazik de değildi. Osmanlı Büyükelçisine Berlin ziyaretiyle ilgili olarak verdiği cevapta; 'Berlin'de ne karar verileceği hususunda bir tahminde bulunamam, fakat daha fazla kan dökülmeksizin pasifikasyonu çabuklaştırıcı bir düzenlemeye gideceğiz' diyecektir³³.

İstanbul'da endişe ve sinirlilik hakimdir. Ayaklanma onuncu ayına girdiği halde hâlâ son bulmamıştı. Sir H. Elliot, 7 Mayıs'ta Derby'ye gönderdiği bir raporda; eğer Berlin'de toplanacak olan konferans aşırı isteklerde bulunursa Hristiyan halkların güvenliğinin tehlikeye düşürüleceğini belirtiyor³⁴.

Babiâli, Muhtar Paşa'nın Hersek'teki yeni başarısından sevinçli Berlin kararlarını kabul edemeyeceğini ihsas ediyor. Lord Derby 16 Mayıs'ta Osmanlı Büyükelçisine İngiliz Hükümeti'nin, yeni önerilerin kabulü doğrultusunda Babiâli'yi zorlamaya katılmayacağını haber veriyor.

Babiâli, Berlin Memorandumu'nu resmen sunulmasından evvel reddetmeye karar veriyor. Bu husustaki Babiâli'nin görüşü uzun bir telgrafla 21 Mayıs 1876'da Avrupa başkentlerine bildiriliyor. Bu telgrafa göre; Berlin önerileri Babiâli'de büyük bir üzüntü ve hatta acı bir hayal kırıklığı doğurmuştur. Bu öneriler, büyük fedakârlıklar pahasına elde edilmiş olan sonuçları heba edecek ve yatıştırma çabalarını da felce uğratacaktır. Bu proje aynı zamanda, Muhtar Paşa tarafından elde edilmiş olan büyük askeri başarılarından sonra yapılmaktadır. Asiler Duga geçitlerinde mağlup

³³ Tel., No. 125, Zichy to Andrassy, 9 May, SA Varia Turquie 1, 1875.

³⁴ Elliot to Derby, 7 May, Report No. 467, Turkey No. 3 (1876) Doc. No. 253.

edilmiş, dağıtılmış, büyük kayıplara uğrayarak dağlara sığınmışlardır. Binlerce mülteci evlerine dönmeye başlamıştır. Halbuki şimdi, Berlin Konferansı kararları ile her şey yeniden ortaya konulmaktadır.

Bu kararlar mültecilerin dönüşünü durduracak, cesareti kırılmış olan asilerde aşırı bir ümit uyandıracak ve onları karşı koymaya davet ederek, hükümetin yatıştırma çabalarını ciddi şekilde tehlikeye sokacaktır.

Önerilen iki aylık ateşkes projesi bir yandan ordunun moralinin bozulmasına neden olacağı gibi, diğer taraftan da asilere kayıplarını telâfi etmek, sayılarını artırmak ve yeniden örgütlenmek için çok kıymetli olan bir dinlenme süresi vermektedir.

Evlerin ve kiliselerin yeniden yapımı ve dönen mülteci ve asilere yapılacak yardımlar için Babîâli esasen belli bir süre için, bütün gerekli kolaylıkları göstereceğine sözvermiştir. Bunların ilânihaye sürmesi ise, yalnız hazine için yıkıcı bir yük değil, aynı zamanda ayaklanmaya açık bir prim vermek, tembelliği özendirmek ve önlenmesine çalışılan şeyi dolaylı yoldan teşvik etmek olacaktır.

Hükümet kuvvetlerini bazı yerlerde toplamak ve Müslümanlarla Hristiyanların silahlarını taşımalarına müsaade etmek, barışçı ve yatıştırıcı bir amaç ile yapılabilir mi? En basit bir yargılama bile, bize, kinleri yatıştıracak, mücadeleyi önleyecek ve alıkoyacak kuvvetlerin hareketsiz bırakılması ve tecrit edilmesinin halihazır koşullar ve hava içinde, ancak kötü fikirli kimselerin sinsi amaçlarını gerçekleştirmek için meydanı boş bırakmak ve anlaşmazlıkları sonsuzlaştır naktan başka bir şeye yaramadığını göstermektedir.

Babîâli aynı zamanda, komisyon başkanlığında Hersekli bir Hristiyanın bulunması haliyle, konsoloslar tarafından uygulanmak istenilen kontrolün bir arada mevcut oluşunu anlayamamaktadır. Eğer birinci hal, bir itimadın delili ve bir uygulama garantisi olarak düşünülmüş ise ikinci hal bu itimadın yıkıcı bir tezahürüdür. Kaldı ki bu hal, herşeyden evvel idarenin saygınlığı ve hükümetin onuru için yaralayıcıdır da.

Kısacası bütün bu nedenlerden dolayı Babîâli daha önce kabul edilmiş olan Kont Andraşi önerilerinin dışına çıkamayacaktır³⁵.

Türk Hükümeti'nin yukarıda açıklanan görüşlerine Avrupa başkentlerinden verilen cevaplar olumlu değildir. Berlin'de Bülow, Türkiye'ye res-

³⁵ Raschid Pasha to Musurus Pasha, le 21 Mai/ 1876, Tel.

men verilmeyen bir program üzerindeki görüşleri dinlemeyi reddediyor. Andraşi de henüz verilmeyen memoranduma dair Babîâli'nin gözlemlerini reddederek eski tehditlerini yeniden ileri sürüyor. Ona göre Babîâli yanlış öğütlere dayanan hareketinin sorumluluğunun ağırlığını yalnız başına taşıyacaktır. Londra da bile Türk sirküleri teşvik görmedi. İngiltere'nin reddi Türkiye'nin de aynı şeyi yapması için bir öğüt değildi. Paris'ten ise Babîâli'ye, İngiltere'yi, memorandumu desteklemeye davet öğüdü verildi. Roma'dan İtalyan güçsüzlüğüne uygun mutedil mütalaalar geldi.

Avrupa'nın her tarafından gelen bu cesaret kırıcı haberlere rağmen Babîâli, memorandumu reddetmeye karar vermişti.

İngiltere Hükümeti, Berlin önerilerini reddetmekle beraber bu hususta Babîâli'ye de cesaret vermek istememektedir. Lord Derby, Osmanlı Büyükelçisi ile yaptığı bir konuşmaya atfen, 24 Mayıs 1876 tarihinde İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Sir H. Elliot'a yazdığı mektupta; Majestelerinin Hükümeti'nin Babîâli'ye Berlin'de hazırlanmış olan öneriler hakkında acele harekete geçmesi için bir öğütte bulunmayacağını, zaten Babîâli için de izlenecek en iyi yolun, kesin bir karar varmadan önce sorunları bütün ayrıntıları ile incelemek ve bunlar hakkında açıklama istemek olduğunun anlaşılması bulunduğunu, fakat Majestelerinin Hükümeti'nin gene de Babîâli'ye öğütte bulunmak sorumluluğunu yüklenmek istemediğini, Babîâli'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarına en uygun gelecek kararları kendisinin düşünüp almasının gerekli olduğunu ifade ettiğini belirtiyor³⁶.

Diğer taraftan, İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi, Berlin önerileri hakkında Babîâli'ce sorulan bir soruya verdiği cevapta; İngiltere Hükümeti'nin bu önerilere katılmaktaki isteksizliğinin, Babîâli'ye bunları toptan red için bir öğüt anlamına alınmaması gerektiğini söylüyor. Büyükelçiye göre, beş devlet mutabık kalmış olduğundan, Babîâli bu önerileri uzlaşıcı bir zihniyetle kabul ederek, bunlar için de itiraz edilebilir veya kabule şayan olmayan hususları ve lüzumlu gördüğü diğer herhangi bir değişikliği belirtmelidir³⁷.

Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, benzer notaların Babîâli'ye verilmesini engelledi. 30 Mayıs'ta İstanbul'da hüküm süren karışıklık içinde bakanların yerinde kalıp kalamayacağı veya nasıl bir politika izleneceği belli değil-

³⁶ To Sir H. Elliot, May 24/1876, No. 295.

³⁷ Sir H. Elliot, May 23/1876, No. 342.

di. Bu itibarla büyükelçiler son anda ertelediler ve hükümetlerinden yeni talimatlar gönderilmesini istediler.

Hükümet darbesi haberleri, Paris'te belirli bir ferahlıkla karşılandı. Décazes istemeyerek kendisini İngilizlerden ayırmış ve beş devletin izlediği politikaya rıza göstermişti. Şimdi İstanbul'da Hükümdarın değişmesi Décazes'ye içinde bulunduğu güç durumdan kurtulması fırsatını veriyordu. İngiliz Kabinesi'nin Avrupa Konsertine katılması hususunda yeni bir girişimde daha bulundu. İstanbul'daki Fransız Büyükelçisine de yeniden gönderilecek talimatı beklemesi bildiriliyor. İngiltere'nin kararını yeniden gözden geçirmesi hususunda Londra'ya girişimde bulunuyor. Üç imparatorluk hükümetine yaptığı öneride de İstanbul'daki yeni rejimle resmi ilişkiler tesisine kadar devletlerin, notaların verilmesini ertelemesini istiyor. Andraşi de 31 Mayıs'ta notaların ertelenmesinin arzuya şayan olduğunu kabul ediyor. Bismarck ve Gorçakof'a da beklemeleleri öğüdünde bulunuyor. Ems'te bulunan Çar ve Gorçakof, Berlin'de olan Bülow buna rıza gösteriyorlar ve büyükelçilerine de İstanbul'daki girişimlerini ertelemeleri talimatını veriyorlar.

Türkiye'nin yeni Hükümdarın tahta çıkışını Londra'ya resmen bildirmesi üzerine, İngiliz Hükümeti, Elliot'a evvela yeni Hükümdarı tebrik etme talimatını veriyor³⁸.

Gorçakof, İstanbul'daki değişikliğin şiddet yoluyla yapıldığını bahane ederek 5'inci Murat'ın resmen tanınmasından evvel, İngiltere dışındaki devletlerin ortak bir hareketini öneriyor. Andraşi, bu plana mutabakatını beyan etmekle beraber Zichy'e, hemen Babîâli ile ilişkilerine devam etmesini ve Murat'ın tahta çıkışının resmen bildirilmesini müteakip de tanımanın yapılmasını ileri sürüyor³⁹. Fransa bu sefer Ems'e danışmadan 1 Haziran'da İstanbul'daki Büyükelçisi Bourgoing'e yeni hükümet ile hemen yarı resmi ilişkilere geçmesine izin veriyor⁴⁰. Fransa aynı zamanda tanıma konusunda, Rusya'nın İngiltere dışındaki beş devletin anlaşması önerisini reddediyor. Sultanı tanıma sorunu İngiltere'nin Avrupa Konsertine dönüşü için bir köprü kurma ümidinin dışındadır⁴¹. İtalyan Hükümeti, Murat'ın tanınması konusunda kendisini, rahatsız bir durumda buluyor. Roma Hükümeti'nin ilk tepkisi Ems'ten bir işaret beklemesi oluyor. Fakat beş

³⁸ Draft No. 345, Derby to Elliot, 1 June, Turkey No. 3(1876) Doc. No. 331.

³⁹ Tel., Andrassy to Embassies abroad, 1 June, First Red Book, Doc. No. 391.

⁴⁰ Décazes to Bourgoing, 2 June, First Yellow Book, pp. 149-50, Tel. 17.

⁴¹ Décazes to Gontaut-Biron, 3 June, Documents Français 11, Doc. No. 60.

imparatorluk hükümetlerinin niyetleri hakkında fazla birşey öğrenemeyen Roma Hükümeti, onlara İtalya'nın Doğudaki çıkarlarının daha fazla gecikmeye müsaade etmediğini bildirecek yeni Sultanı tebrik etmesi hususunda Kont Gorki'ye talimat veriyor⁴².

İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetlerinin bu kararları İstanbul'daki Hükümdar değişikliği konusunu istismar etmek isteyen Gorçakof'un ümitlerini yok ediyor. Bu kez Gorçakof, Berlin ve Viyana hükümetlerine Türk bildirisinden memnun olup olmadıklarını soruyor ve onlardan da beklediği cevabı alamayınca yeni Hükümdarı tanıma yoluna gidiyor.

Gorçakof, aynı zamanda benzer notaların Babıâli'ye derhal tebliği görüşündedir. Bunu bir prestij sorunu yapıyor. Babıâli'nin bildirdiği altı haftalık ateşkesi ve çıkardığı affı aldatmaca olarak görüyor. Bunu memorandumu etkisiz kılmak için İngiltere tarafından esinlenmiş yeni bir oyun olarak nitelendiriyor. Hemen hareket için Andraşi'nin rızasını istiyor. Berlin'de büyük ödünler verdiğini hatırlatıyor ve bunun son delili olarak da Sırlara yeniden uyarıda bulunmaya rıza gösteriyor. Bu ısrar üzerine Andraşi memorandumun derhal tebliğini kabul etmeye mecbur kalıyor. Gorçakof, Fransa'yı da kendi görüşüne çekmek istemektedir. Almanya'daki Fransız Büyükelçisi ile yaptığı görüşmelerde Fransa'nın desteğinin devamını istiyor ve Türk sularına bir Fransız filosunun gönderilmesini öneriyor. Décazes hâlâ İngiltere'yi yeni görüşmelere çekmek ümidinde olduğu gibi, Fransız kamuoyunun İstanbul'daki yeni hükümet üzerinde acele bir varışını da hoş karşılamadığını görmektedir. Bu itibarla Ems'e gönderdiği 5 Haziran tarihli telgrafta son olayların, bütün nota sorununun yeniden incelenmesi gerektiğini bildiriyor.

Yapılan Rus ve Fransız temaslarından Ruslar, memorandumu erteleme konusunda bazı ödünlerde bulunmuşlarsa da Fransa, bu kez İngiltere'yi bırakmamaya karar vermiş görünmektedir.

Sonuç olarak Haziran ortalarına gelindiğinde peşlerine İtalyan Hükümeti'nin katıldığı üç imparatorluk hükümetleri İstanbul'da müteyakız bekleme durumunda ve memorandumlarını vermeye hazırlanmışlardı. Ancak bu kararları da, 16 Haziran 1876 Cuma günü, İstanbul'da vuku bulan Çerkez Hasan olayı nedeniyle uygulama düzeyine geçemeyecektir.

⁴² Tel., Mülinen to Andrassy, 3 June, SA Varia Turquie 1, 1875, Paget to Derby, 3 June, FO 45/286.

KAYNAKÇA

- Milorad Ekmeçiç, Ustanak U Bosni 1875-78.
- Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt VII, VIII.
- David Harris, Diplomatic History of the Balkan Crisis 1875-1878.
- Dimitrije Djordeviç, Revolutions Nationales des Peuples Balkaniques 1804 - 1914, Institut d'Histoire Beograd.
- Seton-Watson, Russia and the Balkans (1870-80).